

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Darius Antanavičius

3

UDK 930.2(093)

Is81

Knygos rengimą ir leidimą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
Sutartis Nr. LIT-1-4

Recenzavo

Mindaugas Paknys (*Lietuvos kultūros tyrimų institutas*)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus

(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf

(*Kylio universitetas*)

Rimvydas Petrauskas

(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė

(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

TURINYS

Pratarmė	7
--------------------	---

Straipsniai

Artūras Dubonis

Kelios Lietuvos istorinės geografijos XIII–XIV a. problemos: tarp teorijos ir šaltinių tyrimų praktikos	11
On some problems of 13–14th c. Lithuanian historical geography: between a theory and a practical investigation of the sources. <i>Summary</i>	21

Darius Baronas

Žemaičių krikštas Jono Dlugošo „Kronikos“ šviesoje	23
The conversion of Žemaitija to the Roman Catholic faith as seen through the chronicle of Jan Długosz. <i>Summary</i>	30

Tomas Čelkis

Privačios žemėvaldos ribų nustatymas ir žymėjimas XV–XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje	31
Grand Duchy of Lithuania private land-ownership lines setting and marking in the 14th – 16th centuries. <i>Summary</i>	58

Reda Bružaitė

LDK parapinės dvasininkijos ir pasauliečių teisminiai ginčai XVI a. (Lietuvos Metrikos teismų bylų knygų duomenimis)	59
Lawsuits between parish clergy and lay persons in the 16th century in the light of the court records books of the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	83

Raimonda Ragauskienė

„Dingę istorijoje“: XVI a. LDK privačių archyvų dokumentų dinamika	85
“Lost in history”: the movements of documents within the private archives in the Grand Duchy of Lithuania in the 16th century. <i>Summary</i>	109

Darius Antanavičius

„Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai	111
The work „Cnotliwy Litwin“ (1592): its author and sources. <i>Summary</i>	127

Živilė Nedzinskaitė

LDK jėzuitų retorikos ir poetikos paskaitų rankraščiai: teorijos ir praktikos dermė	131
The manuscripts of Jesuit courses of study in rhetoric and poetics in the Grand Duchy of Lithuania: a harmony of theory and practice. <i>Summary</i>	151

Agnė Railaitė

Jonas Skarulskis ir jo ryšiai su Kantakuzenais: Kauno maršalaičio vestuvių epitalamijo tyrimas	153
John Skarulskis and his relationship with the Cantacuzenes: a study in the epithalamium of the son of the marshal of Kaunas. <i>Summary</i>	164

Adam Stankevič

Skilusių tribunolinių seimelių problema ir jos sprendimas 1779 m.	167
The problem of duplication of the Tribunal dietines and their resolutions in 1779. <i>Summary</i>	178

Šaltinio publikacija

Irena Valikonytė

Pirmasis Lietuvos Statutas Žemaitijoje	179
The First Statute of Lithuania in Žemaitija. <i>Summary</i>	194

Recenzijos

V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, <i>Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.</i>	195
<i>Akty cechów wileńskich 1495–1759</i>	199
<i>Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai.</i>	202
<i>Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m. = Visitatio decanatus Pobojscensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vilnensis A. D. 1782–1784 peracta</i>	207
Santrumpos	213
Apie autorius.	215
Autoriams	217
Guide for Authors.	221

Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai. 1 dalis. Sankt Peterburgo konvencijos, sudarė R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Versus aureus, 2008. – 400 p. ISBN 978-9955-34-160-4

Ramunės Šmigelskytės-Stukienės sudarytas Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų dokumentų rinkinys yra antrasis serijos „Lietuvos užsienio politikos dokumentai XIII–XVIII a.“ leidinys. Jame skelbiami 1772–1797 m. Lenkijos ir Lietuvos padalijimų 21 dokumento originalūs tekstai ir jų vertimai į lietuvių kalbą, kuriuos papildė įvairių specialistų tyrimai.

Publikacijos aktualumą lemia trys veiksniai. Pirma, lig šiol Austrijos, Prūsijos, Prancūzijos, Lenkijos, Rusijos ir kitų valstybių įvairių specialistų parengtos Lenkijos ir Lietuvos padalijimų dokumentų publikacijos nebuvo visos sudėtos į vieną rinkinį ar ištiesai publikuotos, be to, jos dažnai buvo palydimos tendencingų komentarų. Antra, ankstesnės publikacijos, skelbtos XVIII a. pab. – XIX a., yra tapusios bibliografinė retenybe, todėl tyrėjams sunkiai prieinamos. Trečia, leidinio sudarytoja, analizuodama, ieškodama Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų dokumentų originalų kitų valstybių archyvuose, rankraštyuose, aptiko naujų iki šiol neskelbtų dokumentų pluoštelį. Tad pasirodė tikslinga padalijimų dokumentus publikuoti temiška ir į aptariamą rinkinį sudėti žinomas ir naujai skelbiamas Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų sutartis: Sankt Peterburgo konvencijas, pasirašytas Rusijos, Austrijos ir Prūsijos, ir šių sutarčių ratifikavimo dokumentus.

Rinkinyje dokumentai išdėstyti chronologine seka, kiekvieno iš jų antraštėje pateikiama charakteristika (numeris, pavadinimas, surašymo vieta, data). Dauguma dokumentų skelbiami remiantis Austrijos rūmų, dvaro ir valstybės (Viena) ir Vyriausiojo senųjų aktų (Varšuva) archyvuose saugomais originaliais dokumentais. Leidinyje yra 21 dokumentas, iš kurių 5 nebuvo skelbti (nr. 6, 7, 8, 16, 18), dar 5 iki tol buvo pateikiami ne ištiesai (nr. 9, 14, 15, 20, 21). Taigi šio rinkinio naujumas ir vertė yra neabejotini. Vis dėlto apmaudu, kad rinkinio sudarytojai liko neprieinami Rusijos imperijos užsienio politikos archyve Maskvoje saugomi padalijimų dokumentų originalai.

Prieš dokumentų publikacijas yra tyrimų dalis, ją galima pavadinti įvadu, kurį vertėtų perskaityti kiekvienam, ketinančiam gilintis į rinkinyje skelbiamų dokumentų turinį. Svarbus R. Šmigelskytės-Stukienės pateiktas padalijimų istorijos ir tuomečio Europos geopolitinio konteksto aptarimas: tyrėja, naudodamasi gausia istoriografija, pateikė skirtingus padalijimų vertinimus. Verta pažymėti, kad R. Šmigelskytė-Stukienė išryškino sovietmečiu Lietuvoje vyravusį „pesimistinį“ (Krokuvos mokyklos) padalijimų vertinimą, juo teigiama, kad Lenkijos ir Lietuvos valstybė žlugo dėl vidinių priežasčių. Tyrėja kartu kons-

tatuoja, kad šiuo metu istoriografijoje pabrėžiamas sužlugdymo, sunaikinimo faktas. Paskui taip pat ne mažiau reikšmingai aptariamos ligtolinių padalijimų dokumentų publikacijos tarptautiniuose teisės rinkiniuose, atkreipiamas dėmesys į tai, kad lig šiol nėra kompaktiškos, kritiškai parengtų padalijimų dokumentų publikacijos.

Kitame skyrelyje aptariami dokumentų publikavimo principai, parengti K. Mačiulytės ir R. Šmigelskytės-Stukienės. Darbo procese leidinio rengėjos įvertino ir pasinaudojo kitų (D. Antanavičiaus, M. Čiurinsko, A. L. Choroškevič, C. M. Kaštanovo, I. Lukšaitės, V. Gerulaitienės) įvairiakalbių šaltinių rengimo spausdinti metodika. Be to, nors prancūziški dokumentai rengiami pagal B. Barbiche ir M. Chatenet (1990) sudarytas taisykles, tačiau publikuojant dokumentus jomis vadovautasi iš dalies, stengiantis išlaikyti skirtingose kanceliarijose rengtų dokumentų specifiką.

Išsiskiria R. Čapaitės išsamiai parengta padalijimų dokumentų šaltinotyrynė analizė, iš kurios paaiškėja įdomių detalių. Pavyzdžiui, iš dokumentų marginalinių įrašų (dok. nr. 3) atsiskleidžia jų tvarkymo, saugojimo istorija. Taip pat aiškėja, kad Rusijos imperatorė Jekaterina II (dok. nr. 9, 14, 15, 16) mėgo savo vardo „н“ raidę rašyti ne kirilinė, bet lotyniškąją „n“ (*Ekamepuna*). Be to, įdomi dokumentus pasirašiusių asmenų parašų analizė, rodanti aukščiausių pareigūnų, valdovų (A. Galycino, V. F. Solmso, Marijos Teresės ir kt.) raštingumą, gali atskleisti šių asmenų tam tikrus charakterio bruožus. Tačiau šis dokumentų paleografinis tyrimas būtų dar vertingesnis ir patrauklesnis, jei šalia išsamių padalijimų dokumentus surašiusių asmenų rašto – raidžių „posūkių“, pagražinimų, duktų ar rankos atitraukimų analizės, būtų galima sužinoti nors spėtinus šių dokumentų rašovus. Juo labiau kad yra atvejų, kai tas pats braižas pasikartoja keliuose dokumentuose (pvz., dok. nr. 11–13). Galbūt minėtų dokumentų rašto ypatumus būtų galima lyginti su jau atliktais XVIII a. Rusijos, Prūsijos, Austrijos valstybių kanceliarijų dokumentacijos tyrimais, tada lyginamasis metodas būtų tyrimą praplėtęs ir padaręs vertingesnį.

Ši dokumentų rinkinį praturtina ir savotiškai papildo sumaniai parinktos nespalvotos (3 žemėlapiai) ir spalvotos (40 žemėlapių, spaudinių, dokumentų) iliustracijos, teikiančios galimybę išvysti žymiuosius tarptautinių sutarčių dokumentus.

Po šių išsamių padalijimų dokumentus lydinčių studijų pereikime prie pačių dokumentų tekstų, o tiksliau – prie jų vertimų, pateiktų lietuviškai auditorijai.

Pirmiausia lyginant tekstų vertimus pastebėta keletas nesuvienodintų asmenvardžių, vietovardžių atvejų. Pavyzdžiui, visur tekste rašoma „Fridrichas“, o dokumente nr. 4 (p. 147) – „Frederikas“, visur vyrauja forma „Torunė“, bet dokumente nr. 6 (p. 163) paliktas „Tornas“. Matyt, per neapdairumą verčiant iš prancūzų į lietuvių kalbą liko neišverstas ar nesuprastas dokumento nr. 7 (p. 166, 168) teksto fragmentas,

kuriame lotyniški skaitvardžių trumpiniai: 1mo, 2do, 3^{tio}, 4to, 5to, 6to – tokia pat forma yra pateikti lietuviškame tekste, kai turėtų būti 1-ma, 2-tra, 3-čia, 4-ta ir t. t.

Padalijimų dokumentus skaityti patogu, nes pirmą kartą tekstuose minimi asmenys išnašose glaustai apibūdinami: nurodama jų gimimo ir mirties datos, pareigos, veikla, tai papildo paties teksto istoriją, praplečia jo kontekstą. Pavyzdžiui, „Cobenzlas Liudvikas (Johann Ludwig Joseph Graf von Cobenzl, 1753–1809) – Austrijos politikas ir diplomatas, 1779 m. paskirtas ypatinguoju ir įgaliojtuosi pasiuntiniu Sankt Peterburge“ (p. 200, 2 išnaša). Vis dėlto šalia daugmaž vienodai pateiktų politikos veikėjų biogramų tuose pačiuose tekstuose galima pastebėti ir likusių „nežinomais“ asmenų. Antai beveik anonimu liko dokumente nr. 19 (p. 303) minimas Puzina, prie kurio tik pažymima, kad jis buvo Stanislovo Augusto Poniatovskio kabineto sekretorius, nenurodomas net jo galimas vardas. Panaši situacija yra su Aleksiejumi Kurakinu, apibūdinamu tik kaip Rusijos diplomatas (p. 301). Taip pat visiškai nepastebėtas ir neįvardytas liko italų kartografas Rizzi Zaroni, minimas net keletą kartų padalijimų tekstuose (dokumentai nr. 17, 18; p. 271, 281), kurio žemėlapiais buvo naudojamosi vykdant Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimus.

Versdamas tekstus iš prancūzų kalbos į lietuvių, vertėjas neabejotinai susidūrė su istorijos terminijos lietuviškų atitikmenų problema. Vertinant išverstus tekstus galima konstatuoti, kad vertėjas šią kliūtį įveikė gerai. Vis dėlto akis kliuvo už prancūziško termino *chambellan* vertimo. Keista, kad šis prancūziškas terminas padalijimų tekstuose vartojamas universaliai, šiuo titulu, pareigybe apibūdinant įvairių valstybių politinius asmenis: Rusijos – A. M. Galyciną, N. I. Paniną (p. 123 ir kt.), Austrijos – L. Cobenzlą (p. 188 ir kt.), Prūsijos – F. Tauentzieną (p. 266 ir kt.) ir net Prūsijos karalių Fridrichą Vilhelmą II (p. 273 ir kt.). Tad vertėjas pakliuvo į ano meto kanceliarijos spąstus, nes per daug nesigilindamas į šio termino turinį ir subtilumus visiems pirmiau išvardytiems asmenims šį terminą išvertė kaip „rūmininkas“, o Fridrichui Vilhelmui II teko „Arkirūminkas“. Nors, kaip matysime toliau, šis lietuviškas rūmininko atitikmuo nėra prastas prancūziško *chambellan* vertinys, tačiau ir ne visai tikslus. Iš pradžių norėdami suprasti šio termino vartojimo subtilumus skirtingose kalbose, žvilgtelėkime į jo vartojimą Rusijoje. Pradiniu tašku galime paimti vienalaikio, 1786 m. Sankt Peterburge išleisto prancūzų ir rusų kalbos žodyno duomenis: čia aiškiai nurodoma, kad prancūziškasis *chambellan* rusų kalboje atitinka *камеръ-герб*¹. Vadinasi, minėti A. M. Galycinas ir N. I. Paninas Rusijoje turėjo kamerherių rangą, laipsnį. Šio rango pavadinimas buvo adaptuotas vokiško *kammerherr* atitikmuo, pradėtas Rusijoje naudoti Petro I laikais. Kamerheriai (*камергер*, kitaip vadinami *кавалер двора*) – Rusijos imperatoriaus dvaro žmonės. Pagal XVIII a. antrosios pusės rangų lentelę jie priklausė 4 rangui, kariš-

1. *Dictionnaire complet françois et russe [...]*, t. 1, à St. Petersburg, 1786, p. 172.

kas jų atitikmuo – generolas majoras. Jie sudarė gausiausių monarcho svitos dalį, vien Jekaterinos II valdymo laikotarpiu (iki 1794 m.) kamerheriais pabuvo net 117 asmenų. Dažniausiai šią pareigybę gaudavo elitinių giminių nariai, kurių pagrindinė funkcija – dalyvauti viešose ceremonijose, būti prie valdovo ar jo šeimos narių (LDK tai daugmaž atitiktų dvarionį). Didžioji jų dalis realiai vykdė savo funkcijas, o kita dalis buvo tituliniai (Rusijos diplomatai, pasiuntiniai užsienyje). Pagaliau kamerheriais faktiškai buvo vadinami ir kitus rangus valdovo dvare turintys asmenys (pvz.: oberhofmaršalai, oberhofmeisteriai, oberceremonmeisteriai ir kt.)².

Šios pareigybės atitikmenis kitose valstybėse nurodo XVIII a. žodynai, kuriuose lotyniškai ši pareigybė buvo įvardijama kaip *regia cubicularius*, *regius cubicularis*, prancūzų – *chambellan*, italų – *ciambellano*, vokiečių – *königlicher kammerer*, *kammerherr*, lenkų – *szambelan*³. Tai buvo pareigybė, titulas, turintis atitikmenį kiekvienoje Europos valstybėje. Be to, tiek Rusijos ar Prūsijos kamerherio, tiek prancūzų ir iš jų perimto Lenkijos ir Lietuvos valstybės *šambeliono* pareigybės funkcijos ir net jos atributika nesiskyrė⁴. Tad kaip reikėtų versti šį *chambellan* terminą? Žinoma, lietuvių istoriografijoje yra įsigalėjęs šambeliono terminas, tačiau jį reikėtų naudoti kalbant apie Prancūzijos, Lenkijos ir Lietuvos, Italijos valstybių pareigūnus, t. y. tų šalių, kuriose plito šis romaniškos kilmės žodis – vertinys iš lotyniškojo *camerarius*. Tačiau Prūsijoje, Austrijoje, Rusijoje ir kitose valstybėse buvo paplitęs germaniškos kilmės *kammerherr* terminas, tad neturint tikslaus lietuviško atitikmens galbūt verta palikti anuo metu vartotą žodį jo neverčiant, o paprasčiausiai sulietuvinant (kaip pakamario ar kitų pareigybių atveju) ir tiesiog rašant *kamerheris*. O dėl Frydricho Vilhelmo II *Archi-Chambellan* reikėtų versti kitaip. Įdomu, kad to meto Mažojoje Lietuvoje šis titulas buvo verčiamas į lietuvių kalbą kaip „Rymionu Karalystės vyrasus Kamarninks“ (1764 m.)⁵. Konkretų lietuvišką atitikmenį Frydrichui Vilhelmui II pasiūlė R. Koženiauskienė, kuri lotynišką *Archcamerarius* formą sulietuvinavo ir pateikė ją kaip „Arkikamerarius“, nors tos pačios reikšmės vokišką formą *Erzkammerern* ji pateikė kaip „Erckamerarius“⁶. Taigi prancūziško *chambellan* terminą Rusijos, Prūsijos, Austrijos politikos veikėjams buvo galima versti ne kaip rūmininkas, bet kaip *kamerheris*, o Frydrichui Vilhelmui II – *Arkikamerarius*.

2. O. Г. Агеева, *Императорский двор России 1700–1796 годы*, Москва, 2008, p. 132, 225–234;

Л. Е. Шепелёв, *Чиновный мир России. XVIII – начало XX в.*, Санкт-Петербург, 1999, p. 401–406.

3. Pavyzdžiui, *Le grand dictionnaire royal en trois langues: savoir la françoise, la latine et l'allemande, expliquées chacune par les autres / ci-devant composé par François Pomay [...]*, à Leipsig, 1743, p. 154.

4. Plačiau žr. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 4, Warszawa, 1903, p. 302.

5. *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams*, sudarė P. Pakarklis, Vilnius, 1960, p. 221, nr. 43, faksimilė.

6. R. Koženiauskienė, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius, 1990, p. 331, 421, 430, 512, 526.

Kiekvienam padalijimų dokumentų skaitytojui pravers knygos pabaigoje pateiktos asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės. Veikiausiai per neapsižiūrėjimą į asmenvardžių rodyklę neįrašyti liko R. Zaroni (p. 271, 281) ir Puzina (p. 303), o į vietovardžių – Torunės miestas (p. 163). Be to, dokumentų skelbimo nuostatuose rašoma, kad istoriniai asmenvardžiai pateikiami pagal Lietuvos istoriografijoje nusistovėjusią formą (p. 74), o nesant nusistovėjusios asmenvardžiai lietuvinami – rašomi lietuviškomis raidėmis fonetinio panašumo principu, pridodant lietuvišką galūnę. Tekstuose ir asmenvardžių rodyklėje randame originalo kalba parašytas pavardes ir šalia pateiktą jų tarimą, pavyzdžiui, *B. Caché* (Kašė), *J. G. Chasteler* (Šatlė), *C. L. Phulls* (Fulis), *S. Rzewuski* (Ževuskis) ir pan. Tačiau vokiškos kilmės pavardės (*J. J. Sieversas*, *B. E. Tauentzien* ir kt.) paliktos originaliu pavidalu, fonetinis jų tarimas nebeperteikiamas.

Visi anksčiau išdėstyti pastebėjimai nemenkina šio svarbaus leidinio vertės. Viliamės, kad jie pravers rengiant publikuoti antrąją Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų dokumentų dalį. Manome, kad minėtas dokumentų rinkinys sulauks ne tik kaimyninių, bet ir kitų užsienio valstybių tyrėjų dėmesio ir deramo įvertinimo.

Jonas Drungilas